

1974 - הדין המשמעתי בצה"ל והתפתחותו לאורך השנים

טוראי שגיא אלוני, מש"ק משפטי במחלקת הדין בין-לאומי

הדין המשמעתי קיים מאז הקמתו של צה"ל. תכליתו לסייע למפקד להשליט סדר ומשמעת. באחת הפרשות הראשונות שבהן נדונו הליכים משמעתיים בבג"ץ, בשנת 1974, נדונה עתירה של חייל שביקש לבטל הליך משמעתי נגדו. בית המשפט העליון, בפסק דין קצר ותכליתי, הביע עמדה ברורה בקשר למאפייניו של ההליך המשמעתי בצה"ל.

רקע עובדתי

הדין המשמעתי הינו אחד מהכלים המרכזיים העומדים ברשות מפקד לצורך השלטת סדר ומשמעת בקרב חייליו, במגוון מערכות משפט צבאיות, לרבות זו הבריטית, ממנה צה"ל שאב מסורות ושיטות רבות. לפי חוק השיפוט הצבאי, התשט"ו-1955, מפקד שהוסמך לשמש קצין שיפוט, רשאי לשיפוט חייל אשר עבר עבירת משמעתי או עבירה פלילית אשר עונשה אינו עולה על שלוש שנות מאסר, מהסוגים שנקבעו בחוק כעבירות בנות-שיפוט בדין משמעתי. הדין המשמעתי נועד לתת מענה מיידי ואפקטיבי לעבירות שכיחות שחומרתן מצדיקה טיפול פיקודי משמעותי, אך לא כזו המצדיקה טיפול במישור הפלילי.

בעבר נשמעו טענות, כי ההליך המשמעתי פוגע בזכות היסוד להליך הוגן כחלק מהזכות לכבוד האדם, נוכח העובדה כי המפקד המשמש כקצין שיפוט, אינו משפטן אינו פועל לפי הפרוצדורה המקובלת של הליך פלילי, ואינו כפוף לדיני הראיות. במספר עתירות שנידונו בפני בית המשפט העליון, בשבתו כבית הדין הגבוה לצדק (להלן: "בג"ץ"), נקבע כי יש הבדלים מוצדקים ומחויבי-המצויאות בין דין משמעתי לבין דין פלילי, הבאים לידי ביטוי, בין השאר, בסדרי הדין וכן בהיקף ובאופי הזכויות המוקנות לעומד לדין.

בשנת 1974, בתקופה שבה הצבא עדיין פעל במתכונת של גיוס מילואים נרחב, לאחר מלחמת יום הכיפורים, שלום בר-עד, חייל מילואים, "נטל את החוק לידי בעת שהיה בשירות מילואים פעיל" (כך כדברי בית המשפט העליון) ויצא לחופשה ללא רשות מפקדיו ובניגוד להוראותיהם. על כך הוא הועמד לדין משמעתי, ונדון ל-14 ימי מחבוש (מאסר), החל מיום 21 באוקטובר 1974.

אילוסטרציה של הליך שיפוט בדין משמעתי, תצלום: דובר צה"ל

ההליך המשפטי

שלום בר-עד הגיש עתירה נגד מפקדו (בג"ץ 405/74). בטענותיו, הלין על כך שההליך המשמעתי שנערך לו היה מנוגד לכללי הצדק הטבעי משני טעמים: האחד, גונבה שמועה לאוזנו כי יש כוונה להחמיר עימו בהליך המשמעתי נוכח עיסוקו כעו"ד באזרחות. השני, המפקד, אשר העמידו לדין, היה זה שיזם את הגשת התלונה נגדו (כלומר, המפקד אחז בתפקיד השופט והמאשים בעת ובעונה אחת).

בג"ץ דחה את העתירה, תוך שקבע כי השיפוט בענייני הדין המשמעתי אינו דומה לשיפוט בבית משפט רגיל; הודגש כי אכן, אם הדברים הללו היו קורים בבית משפט רגיל, היה יסוד לטענותיו של בר-עד.

אולם, הדין המשמעתי שונה: קצין השיפוט הוא אכן מפקדו של החייל הנידון בדין המשמעתי, והוא משמש גם האחראי על אכיפת המשמעת בקרב פקודיו, וגם שופטם בעת שהוא מנהל הליך משמעתי כנגד מי מהם.

בית המשפט הדגיש, שזוהי לא טעות, ואין בפרקטיקה זו פסול; ההליך המשמעתי מנוהל בדרך זו כחלק מחיי המחנה הצבאי: המפקד לא יכול ולא צריך לשמור על מעמד מורם מעם, כאילו היה שופט. נקבע, כי משום היות המפקד מעורב בקרב אנשיו, הוא מוסמך להביע עמדותיו על הפרות המשמעת, גם טרם המשפט, וגם במשפט עצמו, ולנהלו אף בהיותו זה שיזם את ההליך המשמעתי כולו מתחילתו.

בתום ההליך, בית המשפט הוסיף והצדיק את המפקד, במילים הבאות:

**העותר עבר עבירה משמעטית חמורה ובצדק התייחסו אליו בחומ-
רה. אין ספק שנסינונו ל"התחכם" ולהראות את כוחו בטיעוני-סרק משפטיים עורר עליו
את זעמו של הפיקוד במחנהו, ונראה שהעותר בהתנהגותו הוא שהביא על עצמו את עגשו
החמורה, ואין לו להלין אלא על עצמו.**

חשיבות הפרשה

פרשת בר-עד היא פרשה מעניינת, שבחלוף שנים רבות מעוררת מחשבות על רוח הצבא, אך גם מלמדת שיעור חשוב על אופיו של ההליך המשמעתי. לפסק הדין בפרשה זו היו הדים ואזכורים במספר פסקי דין מאוחרים יותר, ואף בספרות המשפטית, ומצטרפות אליה גם פרשות אחרות.

בכולן הודגש האיזון המיוחד של הדין המשמעתי: מצד אחד, זהו הליך פיקודי, המנוהל בידי מי שאינם משפטנים; מצד אחד, זהו הליך שהלך ולבש לאורך השנים "מלבושי משפט" מסוימים, בפסקי דין שבהם הובהר שיש להקפיד על תקינות ההליך המשמעתי.

אזכיר בקצרה שתי פרשות נוספות שמלמדות על איזוני הדין המשמעתי, כפי שנשתקפו בפסיקת בית המשפט העליון לאורך השנים:

בפסק הדין **מנחם גרינשטיין נגד הפצ"ר** (בג"ץ 118/80), עתר החייל, אשר שימש כמתכנת מחשבים, לביטול פסק דין משמעתי שניתן בעניינו, לאחר שהורשע בביצוע שינוי פרטי הרמטכ"ל במחשב

צה"לי, בכך שהחליף את שמו של הרמטכ"ל במילים "חונן רוצחים". לטענת העותר, ביטול ההליך בעניינו נדרש, נוכח שני פגמים שנפלו בהליך המשמעתי: האחד, קצין השיפוט בפניו הועמד העותר לדין משמעתי, עיין בחוות הדעת של פרקליט צבאי (בעניינו של העותר) טרם ההליך, באופן שעלול היה ליצור אצל קצין השיפוט דעה קדומה נגד העותר. השני, קצין השיפוט עיין בעדויות בתיק חקירת מצ"ח מבלי שהציע לעיין בהן. בג"ץ דחה את העתירה, תוך שקבע כי הכללת חלק המסקנות בחוות דעת הפרקליט הצבאי אינה מעוררת חשש ממשי כי נגרם עיוות דין לעותר. לצד זאת, קבע בג"ץ כי היה על קצין השיפוט לאפשר לעיין בתיק חקירת מצ"ח, ומשלא עשה כן, הרי שנפל פגם בהליך המשמעתי. עם זאת, צוין כי הפגם אינו יוצר עיוות דין של ממש. בג"ץ ציין כי אף בסדר דין פלילי רגיל, הפרת אחד מכללי הצדק לא תמיד מביאה לבטלות הדיון מעיקרה והדבר תלוי במידת החומרה של ההפרה ובנסיבותיה. אם כך מותר לנהוג בסדר דין פלילי, אז קל וחומר שמותר לנהוג כך בסדר דין משמעתי, שהוא "סדר דין פחות פורמלי".

מנגד, בפסק הדין המפורסם בעניינו של **יוסף פילנט** (בג"ץ 266/05), בתקופת מהלך ההתנתקות, עתר החייל פילנט לביטול פסק הדין המשמעתי בעניינו נוכח פגמים מהותיים שנפלו בו – ועתירתו התקבלה. פילנט הועמד לדין משמעתי בגין ביצוע עבירות שעניינן התנגדות לפעולה חוקית והתנהגות שאינה הולמת, בגין כך שבמהלך חופשה מיחידתו, הגיע לבוש מדים למגורו בישוב יצהר, אשר היה מיועד לפינוי, התבצר בו וסירב לבקשת השוטרים לפנותו. בנוסף לכך, קרא פילנט לחיילי יחידתו, שאבטחו את המקום, להימנע מלבצע את הפינוי. בג"ץ קיבל את העתירה בעניינו של פילנט, נוכח הפגמים המהותיים שנפלו בהליך המשמעתי בעניינו. ראשית, טופס השיפוט (טופס שמספרו 630) היה חסר הנמקה של קצין השיפוט להרשעת העותר. לפיכך, לא קוימה חובתו של קצין השיפוט לתת ביטוי להפעלת שיקול דעתו בטופס הדיון, ובעקבות כך נשללה האפשרות מהגורם המוסמך בחוק לבחון האם ההליך קויים כהלכתו. שנית, נוכח כפירתו של העותר באשמה, היה על קצין השיפוט לחקור ולדרוש בעצמו בראיות שהובאו בפניו (ולא היה ניתן להסתפק בדו"ח הקצינה הבודקת) על-מנת לבסס מסקנות עצמאיות משלו בשאלה אם הוכחה אשמתו של העותר כדין אם לאו. נקבע, שאמנם, ההתערבות בשיקול דעתן של רשויות הצבא תיעשה במשורה ורק במקום בו נפל בהליך פגם שהיה כרוך בעיוות דין, אך כזה היה אותו מקרה, ולפיכך בג"ץ פסל את ההליך המשמעתי.

ניתן לראות מהחלטות בג"ץ שהובאו לעיל, כי בג"ץ לא ממחר להתערב בהליכים משמעתיים (או בשיקול דעת הפצ"ר או סגנו, בהפעילם את סמכות הפיקוח המשפטי על הליכי הדין המשמעתיים), אלא אך במקרים בהם נפל פגם של ממש העולה כדי עיוות דין לנאשם.

מדוע בחרתי בנושא?

המפקדים זקוקים לכלי הדין המשמעתי, כאמצעי אפקטיבי לשמירה על הסדר והמשמעת ביחידה, והמציאות מחייבת שונות בינו לבין הליכים משפטיים אחרים. זהו כלי מרכזי, ונודעת חשיבות רבה לכך שהוא יאפשר נקיטת פעולה בטווחי זמן קצרים ובמהירות, בידי המפקד, כלפי פקודיו.

יחד עם זאת, ההליך המשמעתי נשען על איזון: **מצד אחד**, יש בו סדרי דין כלליים וקלים יותר, כבסיס להליך תקין, הוגן ושיויוני, אך כזה שאינו מכביד יתר המידה על שגרת היחידה הצבאית ועל "זריזותו" של ההליך המשמעתי; **מצד שני**, את אותם כללים שכן נקבעו וחלים על ההליך

המשמעותי, חשוב לקיים בצורה מדוקדקת. על כל מפקד השופט את חייליו להכיר את כללי הדין המשמעותי על בוריים, ולהבטיח את קיומן של זכויות חייליו הנידונים בהליכים אלה.

כחייל בצה"ל, המשמש מש"ק משפטי בפרקליטות הצבאית, אני מאמין שעיקר כוחו של הצבא לא מושתת רק על אמצעי הלחימה העומדים לרשותו, אלא על כוח האדם המצוי בו ועל סדריו ומשמעתו.

מצאתי את פרשת בר-עד, הגם שאינה כוללת דיון משפטי מפולפל וארוך, ככזו שמשקפת אף היא את ההכרה בחשיבות הסדר והמשמעת בצבא.

להרחבה בנושא, ראו את המקורות הבאים:

- מבקר המדינה, דו"ח שנתי 63ב, פרק שני (17.7.2013),
<https://www.mevaker.gov.il/he/Reports/Pages/315.aspx?AspxAutoDetectCookieSupport=1&AspxAutoDetectCookieSupport=1>
- ע/123/02 שלמה ישי נ' התובע הצבאי (פורסם בנבו, 17.3.2004);
- בג"ץ 405/74 שלום בר-עד נ' סרן אמנון מדר, ו-2 אח', כט (1) 054 (פורסם בנבו, 29.10.1974);
- בג"ץ 118/80 מנחם גרינשטיין נ' הפרקליט הצבאי הראשי, לה (1) 239 (פורסם בנבו, 10.04.1980);
- בג"ץ 266/05 יוסף פילנט נ' סגן הפרקליט הצבאי, אל"ם דני עפרוני, נט (4) 707 (פורסם בנבו, 12.01.2005).